

Zeg, zwijg 'ns. Verdere ontwikkelingen van de imperatief van 'zeggen' in het Engels en het Nederlands*

Daniël Van Olmen

Universiteit Antwerpen

1. Inleiding

De laatste twee decennia is de interesse in pragmatische markeerders sterk toegenomen. Ze worden bestudeerd om hun intersubjectieve functies en de rol die ze spelen in het vormgeven van een discours (bv. Mosegaard Hansen 1998, Fischer 2007). De aandacht van onderzoekers wordt ook getrokken door de ontwikkeling die ze doormaken op formeel en semantisch vlak (bv. Brinton 1996, Waltereit en Detges 2007). Wat het Engels betreft, gaat deze interesse om onduidelijke redenen vooral uit naar markeerders van bijwoordelijke oorsprong. Het aantal studies van *well* spreekt boekdelen (o.a. Finell 1989, Jucker 1997, Schourup 2001, Defour 2008). Nochtans heeft menig pragmatische markeerder een werkwoordelijke achtergrond – *you see* en *I mean* om er maar een paar te noemen. Met name voor oorspronkelijke imperatieven zoals *look* en *mind you* is er lange tijd weinig belangstelling geweest. Zo worden de voormelde gevallen enkel door Brinton (2001) en Bell (2004) in detail besproken. De situatie voor het Nederlands lijkt rooskleuriger. Het partikelonderzoek kent een opvallend rijke geschiedenis in de neerlandistiek (bv. Kirsner en Deen 1990, Foolen 1993, Vismans 1994).¹ Zelfs over een gewezen imperatief als *kijk* is er al behoorlijk wat verschenen (bv. De Vriendt 1995, Janssen 2006). Voor contrastief onderzoek over de twee Germaanse talen is het echter – met enige zin voor overdrijving – wachten op Van Olmen (2010). In die studie wordt de Nederlandse imperatief

* Met dank aan Lauren Van Alsenoy voor een eerste lezing van dit artikel, aan de externe beoordelaar voor de commentaar op een eerdere versie, aan de redactie van *Studies van de Belgische Kring voor Linguïstiek* en aan het onderzoeksproject P6/44 over *Grammaticalisatie en (Inter)Subjectificatie* van de Belgische federale overheid.

¹ Zoals de externe beoordelaar opmerkte.

2 Daniël Van Olmen

van intentionele visuele perceptie vergeleken met zijn Engelse tegenhanger. Het onderwerp van het huidige artikel is een andere imperatief waaraan in beide talen een pragmatische markeerder is ontsproten, die van 'zeggen'. De vergelijking van deze vorm in het Engels en het Nederlands heeft hier vooral tot doel zijn verdere ontwikkelingen in kaart te brengen.

Aan *say* is er al meer dan een studie gewijd (bv. Goossens 1982, Stvan 2006). De meest recente en volledige is ongetwijfeld die van Brinton (2008:73-110). Zij beschrijft de functies van *say* als pragmatische markeerder in het hedendaagse Engels en schetst op grond van verkennend historisch onderzoek zijn evolutie. Het huidige artikel mag als aanvulling op haar werk worden beschouwd, om twee redenen. Het is allereerst niet gebaseerd op geschreven maar op gesproken taal. Dit verschil levert een enigszins ander beeld op van de functies van *say* en in het bijzonder van hun distributie. Verder wordt de Engelse markeerder hier naast zijn Nederlandse pendant gelegd. Zo'n vergelijking biedt een extra dynamisch synchroon perspectief op de manier waarop de imperatief zich ontwikkelt tot pragmatische markeerder. Voor deze onderneming is een goed begrip van *zeg* uiteraard essentieel. De literatuur over de Nederlandse markeerder is echter niet al te uitgebreid. Buiten een terloopse opmerking hier en daar (bv. Stroop 2006, Van der Wouden 2007) en enkele bescheiden stukken (bv. De Vriendt 1995, de scripties van Landsmeer 2007 en Valstar 2010) is er welgeteld een taalkundige die *zeg* uitvoerig behandelt. Schermer (2007) geeft een intuïtief overzicht van zijn functies in het moderne Nederlands en formuleert enkele hypotheses over zijn diachronie. In het huidige artikel kunnen haar beweringen worden getoetst aan corpusdata en aan het Engels. Bovendien beperkt dit onderzoek zich niet tot *zeg*. Ook *zeg maar*, dat vaak optreedt als equivalent van *say*, wordt hier bestudeerd.

Na de inleiding volgen nog vier secties. In Sectie 2 worden de resultaten gerapporteerd van een corpusonderzoek naar *say* in de gesproken component van het International Corpus of English – Great Britain (Survey of English Usage 2006, vanaf nu ICE-GB). Die bestaat uit privégesprekken, publieke dialogen, voorbereide en onvoorbereide monologen en telt 637.682 woorden. Sectie 3 gaat over *zeg* in een vergelijkbaar corpus van 300.590 woorden op basis van de Noord-Nederlandse bestanden van het Corpus Gesproken Nederlands (Nederlandse Taalunie 2004, vanaf nu CGN). In de analyse wordt ook aandacht besteed aan de verschillen en gelijkenissen met het Engels. Het empirische materiaal van Secties 2 en 3 komt trouwens niet enkel van het ICE-GB en het CGN. Een kleine verzameling van recente dramateksten van Brits Engelse/Noord-Nederlandse auteurs en de Noord-Nederlandse/Brits Engelse vertalingen doet meermaals dienst als controlecorpus (zie Van Olmen 2011:55-61 en 112-117 voor meer informatie over alle bronnen). In Sectie 4 wordt de vraag beantwoord wat er te leren valt uit de bevindingen van de twee vorige

secties over de evolutie van imperatief van 'zeggen' tot pragmatische markeerder. Sectie 5 is de conclusie.

2. Engels

Als niet-letterlijke markeerder heeft *say* in het gesproken ICE-GB een relatieve frequentie van ruwweg een geval per tienduizend woorden. Van de 62 attestaties komen er maar liefst 38 voor in de publieke dialogen en 15 in de monologen. In de privégesprekken, goed voor een derde van het corpus en normaal dé vindplaats van pragmatische markeeders (zie Van Olmen 2010:224), zijn er slechts 9 treffers. De verklaring voor deze opmerkelijke verdeling ligt in de functies die *say* vervult. In (1) leidt de imperatief van 'zeggen' een veronderstelling in de vorm van een voorwaardelijke bijzin in. Voorbeeld (2) laat zien dat *if* niet aanwezig hoeft te zijn en *say* dus voegwoordelijk gedrag vertoont (Brinton 2008:78). Het is niet onaannemelijk dat dit gebruik vooral opduikt in situaties waarin sprekers een argumentatie aan het opbouwen zijn. De lessen, die de helft van de 14 gevallen in het ICE-GB voor hun rekening nemen, voldoen alvast aan die beschrijving. In het parallelle corpus van toneelstukken, die vaak gebruikt worden omdat ze op gesproken taal en met name privégesprekken lijken (zie Vismans 1994:76, Culpeper en Kytö 2000),² komt dit *say* niet voor.

- (1) **Say** if you wanted to change that all you have to do is type seven in seven and then you can put any number you want. (ICE-GB: s2a058.30)
- (2) **Say** X one is strictly less than X two, then you know than F X one is less than F X two. (ICE-GB: s1b013.24)

De Engelse imperatief van 'zeggen' wordt ook gebruikt om iets als een potentieel voorbeeld te typeren. Zo volgt op *say* in (3) een eerder arbitrair en vrijblijvend voorstel. De hypothetische ondertoon doet enigmatische denken aan (1-2). In (4) daarentegen kiest de spreker het zwarte schilderij uit een beperkt aantal

² De externe beoordelaar wijst er niet onterecht op dat drama zijn "eigen karakteristieken" heeft. Het telt volgens hem of haar "veel minder aarzelingen en afgebroken zinnen" en "veel minder discourse-elementen". Uit de toneelstukken worden om die reden ook geen grote conclusies getrokken over de gesproken taal. Het parallelle corpus wordt hier hoofdzakelijk gebruikt om trends te verifiëren. Uit Van Olmen (2011:457), een corpusonderzoek naar de taaldaden die worden verricht met de Engelse imperatief en zijn Nederlandse tegenhanger, blijkt overigens dat de imperatief min of meer hetzelfde illocutionaire profiel heeft in de toneelstukken als in de privégesprekken.

4 Daniël Van Olmen

mogelijkheden, om een specifieke reden. Volgens Brinton (2008:76) is de positie van dit bijwoordelijke *say* erg flexibel: "It may be either preposed ... or postposed to the word it focuses. It may also refer at a distance." Maar de 31 attestaties in het ICE-GB staan altijd vlak voor het potentiële voorbeeld, wat wijst op een sterke voorkeur voor deze positie. De flexibiliteit van *say* blijkt wel uit het gemak waarmee de markeerder in constituenten inbreekt, zoals (3) duidelijk maakt. Van de hier beschreven functie zou tot slot verwacht kunnen worden dat ze haar nut voornamelijk bewijst in omstandige uiteenzettingen – in kruisverhoren, voordrachten en ex cathedraonderwijs om maar iets te zeggen. Het mag dan ook geen verbazing wekken dat *say* niet op deze manier wordt gebruikt in het parallelle corpus.

- (3) I mean nothing could stop it regenerating unless uhm in an experimental situation you actually actively stopped it by **say** tying a great big knot in it or something. (ICE-GB: s1b009.74)
- (4) So in the painting like **say** the black one cos that's the only real one that's been really been uh pushed anywhere yet. (ICE-GB: s1b018.19)

Een derde functie, die ogenschijnlijk verwant is aan (3-4), kan geparafraseerd worden als 'bij benadering'. Zin (5) toont de klassieke context: de spreker plaatst de imperatief van 'zeggen' voor een getal om aan te geven dat het om een schatting – of, anders gezegd, een potentiële waarde – gaat. Een andere context waarin deze approximatieve betekenis verschijnt (contra Brinton 2008:76) is in combinatie met een tijdstip of een datum. *Say* 'rond' in (6) kan hier als voorbeeld dienen. In het ICE-GB komt het gebruik in (5-6) 14 keer voor (en is het goed voor 5 van de 9 gevallen in de privégesprekken). Ook in de toneelstukken is het sporadisch aan te treffen. De gesproken data lijken dus Brintons (2008:80) resultaten te bevestigen: "*Say*₃ [i.e. the use in (3-4)] is the majority form ... [but] *say*₂ [i.e. the use in (5-6)] is fairly common as well."

- (5) OK we can guarantee **say** a thousand barrels of oil per day over this particular route. (ICE-GB: s1b005.48)
- (6) This would have been **say** the first of December when we moved. (ICE-GB: s1b074.99)
- (7) And some people have said oh well the films are very **say** claustrophobic in a way. (ICE-GB: s1b045.102)

Net als (5-6) vertonen de laatste 3 attestaties van *say* in het ICE-GB enige gelijkens met (3-4) (de imperatief van 'zeggen' kan overigens in al deze functies binnendringen in constituenten). Ook in (7) wordt er namelijk iets gepresenteerd

Verdere ontwikkelingen van de imperatief van 'zeggen' 5

als een mogelijkheid. Het verschil is dat de markeerder in (3-4) betrekking heeft op een exemplarische entiteit of stand van zaken en die in (7) eerder op de woordkeuze. In dit voorbeeld wordt van enkele films gezegd dat ze een eigenschap hebben die 'claustrofobisch' kán worden genoemd. Merk op dat men traditioneel geen onderscheid maakt tussen de tweede en deze vierde functie. Het belang ervan zal blijken in Sectie 3.

Het overzicht in de vorige alinea is niet volledig. Onder andere Brinton (2008) vermeldt nog een tweetal extra functies. In het eerste geval wordt de Engelse imperatief van 'zeggen' gebruikt "to introduce a question" (Brinton 2008:76). Het Amerikaanse volkslied reikt het duidelijke voorbeeld in (8) aan. In het tweede geval heeft *say* echt de status van zinsinitieel tussenwerpsel. Het wordt gebruikt "to express a (rather weak) emotional response ... to what is (about to be) said", zoals in (9), en/of "to evoke the hearer's attention" (Brinton 2008:77), zoals in (10).

- (8) Oh, **say**, can you see by the dawn's early light?
- (9) '**Say**,' Mr Cooper said, 'you've got quite a baby here.' (Richler 1968, *Canadian Short Stories*; OED s.v. *say* v. 12b)
- (10) **Say**, pal, you can't go. How about the joke you promised to tell. (Ballington 1933, *Tittle Tattle*; Stvan 2006:68)

Frappant is dat het ICE-GB noch het parallelle corpus gevallen als (8-10) telt, enkele Engelse vertalingen van *zeg* niet te na gesproken. Dit feit ontkracht Brintons (2008:80) bewering dat "they are the most colloquial of the forms". Die claim moest de lage frequentie van de twee functies in haar geschreven materiaal verklaren (*I say*, dat verkeerdelijk als Britse tegenhanger van dit *say* wordt beschouwd, is trouwens even zeldzaam in het gesproken ICE-GB). De OED (s.v. *say* v. 6c) heeft vast gelijk dat het gebruik in (8) vandaag uitsluitend poëtisch is. Over het gebruik in (9-10) schrijft Stvan (2006:73) mogelijk met recht: "[It is] used less in current English than in the early 20th century. The current low is partly accounted for by the use of newer terms [such as *hey*]."

3. Nederlands, ter vergelijking

Say is geen partij voor *zeg* (*maar*) op het vlak van frequentie. Als niet-letterlijke markeerder komt de Nederlandse imperatief van 'zeggen' in het vergelijkbare CGN ruwweg zes keer voor per tienduizend woorden. Van de 168 attestaties vormen er 135 een eenheid met het modale partikel *maar*. Deze verbinding is –

6 Daniël Van Olmen

met respectievelijk 78 en 29 gevallen – typisch voor de privégesprekken en de verrassend informele nieuwsreportages in het subcorpus onvoorbereide monologen. Ook op het vlak van distributie verschilt *say* dus sterk van zijn tegenhanger. Toch hebben ze twee functies gemeenschappelijk. Zo betekent *zeg maar* in (11-12) ongeveer hetzelfde als *say* in (5-6). Van der Wouden (2007:260) merkt enerzijds terecht op dat dit approximatieve gebruik gemakkelijk inbreekt in een constituent, zoals in (13). Anderzijds moet gezegd dat dit *zeg maar* in het CGN in elk van zijn 24 treffers mooi voor de constituent staat. Van de tweede functie is (14) een voorbeeld. Zoals *say* in (7) leidt *zeg maar* hier een potentiële formulering in, een neologisme meer bepaald. In het Nederlands is dit gebruik, dat 70 keer voorkomt in het vergelijkbare corpus, echter veel steviger verankerd. In het Engels gaat het waarschijnlijk eerder om een marginale extensie van het gebruik in (3-4).

- (11) Ik denk dat ik eerst **zeg maar** twee uurtjes thuis ga leren. (CGN: fn000573.197)
- (12) Er zijn wat verandering opgetreden in 't Surinaamse beleid uh **zeg maar** na uh medio vorig jaar. (CGN: fn007349.33)
- (13) Een tonijn van **zeg maar** vijftig kilo.
- (14) En hier zitten is dus **zeg maar** de dakpangeschiedenis van Nederland uitgestald? (CGN: fn007280.7)

In (14) gaat de imperatief van 'zeggen' de constituent waarvoor "de spreker het juiste woord of de juiste omschrijving zo gauw niet kon vinden" (Stroop 2006:5) braafjes vooraf. Maar dat is niet altijd zo. In (15) en 6 andere gevallen heeft *zeg maar* lak aan constituentengrenzen. En in (16-17) en 41 andere gevallen volgt de markeerder op de formulering, mogelijk aan het einde van de zin. Deze volgorde is veruit de populairste in de privégesprekken (maar liefst 22 van de 27 attestaties).

- (15) De belangrijkste overweging die 'k nu hoor van de heer Van O ook voor 't uh 't voorstel voor deze tijdelijke **zeg maar** vervolgcommissie of tijdelijke taak voor deze commissie uh.(CGN: fn000146.26)
- (16) Ja bij die uhm bij die uhm uh die polikliniek **zeg maar** daar hadden ze dus ook een ambulance of twee misschien ik weet het niet. (CGN: fn000260.290)
- (17) Ik gebruik dit als uh kunstenaar **zeg maar** ik kan 't anders niet formuleren hoor (CGN: fn007267.4)

Een derde, niet-gedeelde functie is die van *hedge*. Het antwoord in (18)

Verdere ontwikkelingen van de imperatief van 'zeggen' 7

bijvoorbeeld bevat geen enkele waarde die als benadering moet worden voorgesteld en geen enkel woord dat wordt gekozen bij gebrek aan beter. De spreker voegt hier *zeg maar* toe om zijn mededeling af te zwakken (let ook op *ik denk* en *echt*). In zekere zin wordt die gepresenteerd als een van een aantal mogelijke mededelingen, als voorlopig en onzeker. Bij tegenwind kan de spreker zich verschuilen achter zijn onduidelijke engagement (zie ook Landsmeer 2007:29). Stroop (2006:5) suggereert overigens een verband tussen dit gebruik en de zinsfinale positie. Maar gevallen zoals (19) maken bijna de helft uit van de 41 attestaties in het CGN. Dit aandeel daalt niettemin tot 7 van de 30 attestaties in de privégesprekken. Die blijken dé vindplaats te zijn van de vermoedelijk nieuwere niet-voorafgaande positie van *zeg maar*. De suggestie van Van der Wouden (2007:260) wordt wel bevestigd: als *hedge* en als inleider van een potentiële formulering respecteert de markeerder de constituentengrenzen.

- (18) Ga je ook mee dan? – Nou ik denk dat uh dat niet echt op prijs wordt gesteld door de familie **zeg maar**. (CGN: fn000573.390-392)
- (19) Kijk het het midden is **zeg maar** Partij van de Arbeid voor mij altijd geweest. (CGN: fn008024.241)
- (20) Chris die werk trouwens bij zo'n uh bij Pinkeltje ... Voor als je ja als je **zeg maar** homo bent en dan uh ja gewoon nie ja je weet niet hoe je het met je ouders moet 't erover hebben of zoiets weet je wel dan kun je hun bellen. (CGN: fn000541.298)

Met Landsmeer (2007:28) zou men kunnen zeggen dat *zeg maar* in (14-17) betrekking heeft op de vorm van een enkele constituent en in (18-19) op de inhoud van een hele zin. Zij geeft ook een mogelijke overbruggingscontext tussen beide gebruiken aan. In (20) doet de spreker een beroep op *zeg maar* niet omdat hij de juiste uitdrukking voor 'homo' niet vindt (vgl. 14). De eerdere verwijzing naar Pinkeltje, een organisatie voor holebi-jongeren, wijst erop dat hij waarover hij het heeft. De markeerder lijkt vooral het misschien niet onproblematische woord *homo* te moeten introduceren op een voorzichtige en vrijblijvende manier. De klemtoon ligt hier nog altijd op de vorm, zoals in (14-17) (Landsmeers voorbeeld en een tiental soortgelijke gevallen worden om deze reden bij de tweede functie gerekend). Maar zoals in (18-19) speelt het geringe engagement van de spreker een centrale rol.

De Nederlandse imperatief van 'zeggen' functioneert ook zonder *maar* als pragmatische markeerder. Net als *say* in (8-10) staat *zeg* soms aan het begin van een zin om de aandacht van de hoorder te trekken, zoals (21) laat zien. Enigszins

8 Daniël Van Olmen

verrassend is dit gebruik maar goed voor 5 van de 33 resterende attestaties in het CGN. Het Nederlandse drama reikt 14 aanvullende voorbeelden aan. De Vriendt (1995:157) merkt met recht op dat op dit *zeg* "om 't even welk zinstype" kan volgen. In (21) gaat het een vraag vooraf en doet het dienst als aandachtstrekker en – nauw aansluitend bij zijn oorspronkelijke betekenis van directief om iets zeggen – als extra stimulus om antwoord te geven. *Zeg* lijkt hier sterk op het *say* van (8) maar voelt veel minder ouderwets aan.³ In (22) leidt de markeerder een imperatief in. Naast aandacht vraagt de spreker met *zeg* een reactie van de hoorder, geen woorden echter deze keer maar daden – of op zijn minst een teken van inschikkelijkheid. In (23) staat *zeg* dan weer voor een declaratief. Dat betekent volgens Schermer (2007:379) "dat de spreker het meegedeelde opmerkelijk genoeg vindt om onder de aandacht van de toegesprokene te brengen: wat na *zeg1* komt, is voor de spreker 'reactiewaardig'." Interessant is dat ook de Engelse markeerder deze laatste combinatie kent (bv. 9-10) maar dat hij niet exact hetzelfde effect heeft als zijn Nederlandse pendant. *Say* in (24) mag net als *zeg* in (23) de aandacht van de hoorder trekken maar tracht op geen enkele wijze een reactie te ontlokken aan die persoon. De spreker in (24) wil vooral zijn of haar ongeloof, verwondering of vreugde uitdrukken. Dat is niet echt het geval in (23). Met andere woorden: *say* doet meer subjectief aan dan *zeg*, *zeg* meer interpersoonlijk dan *say*. Dit tweede verschil verklaart trouwens waarom de combinatie met een imperatief in het Engels zo raar klinkt, zoals blijkt uit (25). Merk tot slot op dat – (22-23) ten spijt – vragen duidelijk de voorkeur wegdragen in het Nederlands. Alle 19 attestaties van zinsinitieel *zeg* volgen het patroon van (21).

- (21) **Zeg** Jean-Paul waar was je naartoe? (CGN: fn000400.1)
- (22) Hé **zeg**, kom eens hier. (DVD s.v. *zeg* tw.)
- (23) **Zeg**, Els neemt vandaag afscheid. (Schermer 2007:377)
- (24) ? **Say**, Els is leaving today.
- (25) * Hey **say**, come here.

Verder verschijnt de Nederlandse imperatief van 'zeggen' zonder *maar* af en toe in het midden van een zin. De zelfstandige naamwoordgroep in (26) kan als voorbeeld dienen. *Zeg* vervult dan de approximatieve functie van *say* in (5-6) en *zeg maar* in (11-13). Dit gebruik komt voor in het vergelijkbare CGN noch in de Nederlandse toneelstukken. Intuïtief lijkt dit *zeg* in ieder geval dezelfde

³ Maar, zoals de externe beoordelaar met recht opmerkt, suggereert de nogal lage frequentie van *zeg* in het vergelijkbare CGN – in combinatie met zijn enigszins hogere frequentie in het ongetwijfeld wat minder eigentijdse parallelle corpus – dat de imperatief van 'zeggen' als zinsinitieel markeerder misschien ook in het Nederlands op de terugweg is.

positionele kenmerken te hebben als de eerder besproken markeerders.

(26) Een langere periode van **zeg** tien jaar. (DVD s.v. *zeggen* ww. 4b)

Anders dan *say* kan *zeg* ook zinsfinaal opduiken. In het CGN staat het op die plaats in 21 van de 33 attestaties (het parallelle corpus bevat amper voorbeelden). Schermer (2007:379) geeft een goede omschrijving van de markeerder: "In overeenstemming met de positie aan het eind van de zin of uiting ontbreekt het aandachttrekkende aspect; de spreker heeft zich al tot de toegesprokene gericht, dus het is niet meer nodig diens aandacht te trekken. Wel wordt nog een reactie verwacht op het voorgaande." Haar bewering dat "vragen en aanmaningen ... bij [dit] *zeg*₂ qualitate qua evenzeer voor[komen] als bij *zeg*₁" (Schermer 2007:380) wordt door het (beperkte) corpusmateriaal echter niet bevestigd. Een geval als (27) is niet te vinden in het vergelijkbare CGN en doet de auteur dezes zelfs wat vreemd aan. De enige vraag in de data, te weten (28), heeft een meer uitroepend karakter. Dat geldt ook voor de 10 declaratieve, de 5 exclamatieve en de 5 elliptische gevallen, waarvan (29-31) voorbeelden zijn. Veel verbazing mag dit niet wekken: als je iets de reactie van de hoorder waard vindt, is de kans groot dat je je op een of andere manier bij die zaak emotioneel betrokken voelt (Schermer 2007:381). Die subjectiviteit haalt soms trouwens de bovenhand. Zo spoot *zeg* in (31) niet echt meer aan tot respons. De uiting is vooral zelf een instemmende reactie op wat de gesprekspartner net heeft meegedeeld. Volgens Schermer (2007:382) geeft de markeerder in een dergelijk geval aan dat de spreker de hoorder "een geschikte 'reactiegever' ... [of, anders gezegd,] een passend 'klankbord' vindt".

- (27) Zit het zo goed, **zeg**? (Schermer 2007:380)
- (28) Maar ammoniak uh geeft uh de lust-uh-werking uh eigenlijk uh door. – Hoe weet jij dat allemaal **zeg**? – Omdat ik dat hele dagen ruik. (CGN: fn000400.266-269)
- (29) Zo dat zijn pittige druiven **zeg**. (CGN: fn000962.172)
- (30) Wat een idiote bedragen **zeg**. (CGN: fn000280.131)
- (31) Ja en hier zitten nog een paar uh docenten hier uh ja. – Leuk **zeg**. (CGN fn000260.107-108)

In elk van de 7 laatste attestaties in het CGN maakt *zeg* deel uit van een zelfstandige cluster van tussenwerpsels. Met zo'n cluster reageert de spreker op een uitspraak of handeling en wordt uiting gegeven aan bijvoorbeeld zijn of haar verwondering of afkeuring, zoals in (32). Niet zelden wordt een volgende zin

10 Daniël Van Olmen

geïmpliceerd. Zo lijkt de tweede spreker van (33) een onuitgesproken oproep te doen aan de eerste om op te houden. Merk voor de volledigheid op dat *say* ook dit gebruik van zijn Nederlandse tegenhanger niet kent.

- (32) Ja die die zwarte ... die roetmop. – Nou **zeg**. (CGN: fn000979.92-96)
- (33) Gereformeerde dames zo te zien ... een jurkje allebei. – Oh **zeg** man. (CGN: fn000979.99-104)

4. Diachrone aantekeningen

Brinton (2008:89) stelt dat *say* als voegwoord al opduikt in de zestiende eeuw en het resultaat is van een evolutie die totaal losstaat van de andere ontwikkelingen van de Engelse imperatief van 'zeggen': "[It] is fossilized in form and reduced syntactically from a matrix clause to a subordinating conjunction." Haar stelling wordt bevestigd door het feit dat *zeg* zowel bijwoord- als tussenwerpsel functies deelt met *say* maar niet als voegwoord kan worden gebruikt (voor deze functie doet het Nederlands een beroep op het minder gegrammaticaliseerde *stel*). Toch valt de semantische gelijkheid tussen het voegwoordelijke *say* en *say* als inleider van een potentieel voorbeeld niet te ontkennen (zie Sectie 2). Misschien heeft de hypothetische betekenis van het werkwoord in de zestiende eeuw wel enigszins invloed gehad op deze zeventiende-eeuwse innovatie (Brinton 2008:83) en hangt de afwezigheid van de ene functie in het Nederlands samen met de afwezigheid van de andere. Maar tegen deze laatste veronderstelling pleit dat *zeg* vroeger kon worden gebruikt om een aanname te introduceren, zoals (34) laat zien.

- (34) **Segt** 34 $\frac{3}{8}$ geeft 200 de geheele langte van de Cylinder, wat zal 30 geven? (De Graad 1679, *Roy-Konst*; WNT s.v. *zeggen* ww. 17)

Over *say* als inleider van een potentieel voorbeeld en approximatief *say* schrijft Brinton (2008:89): "[They] are likewise fossilized and reduced syntactically, here from matrix clause to an adverb. This change ... is contingent on the prior change of the imperative *say* from a main verb to a parenthetical." Mogelijke verbanden en/of verschillen tussen de bijwoordelijke functies komen – vreemd genoeg – niet ter sprake. Voor het Nederlands lijkt het volgende scenario alvast erg plausibel. Aanvankelijk verschijnt *zeg maar* uitsluitend vóór een potentiële formulering. De imperatief neemt zijn normale plaats in en de lexicale betekenis laat zich nog duidelijk voelen. Vervolgens geraakt de markeerder meer en meer geassocieerd met de voorzichtigheid en onzekerheid van de spreker (zie 20). De focus verschuift langzamerhand van vorm naar inhoud. De imperatief wordt dan

geheranalyseerd als een *comment clause*, die traditioneel een veel vrijere positie inneemt in de zin, en functioneert als *hedge*. De verificatie van deze hypothese (zie ook Landsmeer 2007) valt buiten het bestek van dit artikel. Maar merk op dat uit verkennend onderzoek van een diachroon dramacorpus (Van Olmen 2011:271) en enkele twintigste-eeuwse corpora (Instituut voor Nederlandse Lexicologie 2011) blijkt dat *zeg maar* onmiddellijk alle functies vervult. Een mogelijke verklaring is dat het de verschillende stappen in hoog tempo doorloopt onder druk van of naar analogie met een bestaande constructie. *Zal ik maar zeggen* in het Eindhoven Corpus (vanaf nu EC), dat bestaat uit getranscribeerde gesprekken van 1960 tot 1976, lijkt een aannemelijke kandidaat. Vergelijk (35) met (11), (36) met (14) en (37) met (18).

- (35) Maar als wij vroeger, **zal ik maar zeggen**, vijfendertig cent zakgeld kregen. (EC: cgtIII.50508)
- (36) Maar ja, gelukkig had ik dan 'n harkmachine **zal ik maar zeggen**. (EC: cgtIII.43531)
- (37) Maar net als vroeger, **zal maar zeggen** [sic], net als je nou bijvoorbeeld moest bevallen **zal ik maar zeggen**. (EC: cgtIII.50442-50443)

Het EC bevat eveneens de eerste attestaties van *zeg maar* (zie echter ook Valstar 2010:5). Frappant is dat *zal ik maar zeggen* in dit corpus nog tweeënhalve keer vaker voorkomt maar in het vergelijkbare CGN een relatieve frequentie heeft van maar twee gevallen per honderdduizend woorden. Mogelijk is *zeg maar* de snelle opvolger van deze constructie. Beide doen in zekere zin dienst als stoplap. Het veelvuldige gebruik van zo'n markeerder valt erg op. Stoplappen wekken zelfs dikwijls irritatie op (bv. de "wauwelwoorden" van Stroop 2006:5), wat ertoe kan leiden dat ze vlug in onbruik geraken (vgl. Van der Wouden en Caspers 2010:55 over *best wel*) en andere, nieuwere vormen de 'functionele lacune' vullen. Wat het approximatieve gebruik tot slot betreft, suggereert het nu zeldzame *zeg* (zonder modaal partikel) dat de betekenis 'bij benadering' niet in verband hoeft te staan met de overige bijwoordelijke gebruiken. *Zeg maar* kan de functie hebben overgenomen van *zeg* als gevolg van de formele overeenkomsten. Approximatief *say* verschijnt trouwens pas op toneel twee eeuwen na *say* als inleider van een potentieel voorbeeld (Brinton 2008:82).

De vergelijking van zinsinitieel *say* en zijn Nederlandse tegenhanger doet vermoeden dat ze niet exact dezelfde geschiedenis hebben. Het spreekt wel voor zich dat ze allebei teruggaan op een directief om aan de spreker het antwoord te geven op de volgende vraag. Of er, zoals Brinton (2008:89) beweert, sprake is

12 Daniël Van Olmen

van "a syntactic reversal of matrix and subordinate clause" valt te betwijfelen. Dit scenario houdt een stadium in waarin de zin die na de imperatief van 'zeggen' komt ondergeschikt is. Maar al in het Oudnederlands en het Oudengels treft men gevallen zoals (38) aan (toegegeven, de woordvolgorde lag nog niet zo vast). Een bronconstructie als (39) lijkt dus te verkiezen boven de ongemotiveerde en overbodige omkering van de zogenaamde *matrix clause hypothesis*. Als trigger voor zijn verdere ontwikkeling kunnen sprekers de imperatief van 'zeggen' in (39) uitbuiten voor specifieke discoursdoeleinden – onderbrekingen om maar iets te noemen (vgl. Waltereit 2002 over 'kijk'). Zo maakt Walewein in (40) optimaal gebruik van het oproepende karakter van *sege* om de aandacht te trekken van een voorbijganger.

- (38) **Saga** uns, ware is thin wino untwican. (Willeram ca. 1100; ONW s.v. *sagon* ww. 1)
- (39) **Zeg** ons: waarheen is je vriend verdwenen?
- (40) Aldus quamen si beneuen een forest darsi ontmoeten enen coleman disi groten ende her walewain sprac hem an **sege** mi seithi live coleman welc es die weh te cardole. (1260-1280, *Wrake van Ragisel*; VMNW s.v. *segghen* ww. 3)

Say en *zeg* verschillen in de zinstypes die kunnen volgen. De Nederlandse opties kunnen netjes aan elkaar worden gelinkt. Bij een vraag spoort de markeerder de hoorder aan woordelijk te reageren. Voor een imperatief, volgens het WNT (s.v. *zeg* tw. 2) de tweede gangbare gebruikswijze, verandert het type reactie in een handeling of – in algemenere termen – een teken van weigering of instemming. Een overbruggingscontext hoeft niet ver gezocht te worden: menig vraag heeft een uitgesproken directieve functie. Bij een declaratief ten slotte vervaagt *zeg* tot een aanzet om op een of andere manier te reageren. Het hier geschetste scenario gaat echter niet op voor *say*, dat maar moeilijk met een imperatief te verbinden is. Aan declaratieve gevallen als (9-10) ligt waarschijnlijk een andere evolutie ten grondslag, te weten interferentie met *I say*. Deze markeerder werd al in de zeventiende eeuw gebruikt als aandachtstrekker en kon in die hoedanigheid voor vragen verschijnen, net als het oudere *say* (Brinton 2008:85). Die overlap heeft er dan vermoedelijk toe geleid dat de imperatief van 'zeggen' ook soms opduikt als alternatief voor *I say* in zijn latere "emotive function" (Brinton 2008:84). Dat *say* beïnvloed zou zijn door een markeerder waarin de spreker op de voorgrond treedt (nl. als *I*) verklaart bovendien het verschil in subjectiviteit met *zeg*.

Een laatste bedenking over zinsfinaal *zeg* heeft te maken met Schermers (2007) suggestie dat het voortvloeit uit het zinsinitiële gebruik. Het feit dat *zeg* aan het einde van een zin geen voorafgaande pauze vergt, geen accent draagt en geen deel kan uitmaken van een cluster is voor haar "een blijk van verdergaande

grammaticalisatie, want ook imperatieven, het 'startpunt' van de grammaticalisatie, staan – geaccentueerd – vooraan en kunnen vergezeld zijn van partikels en vocatieven" (Schermer 2007:379). Echter, al in de oudste Nederlandse bronnen komt de imperatief van 'zeggen' voor aan het einde van een zin, zoals (41) laat zien.

- (41) Doe sprac samuel [tote] isai heuestu meer kinder **sech** mi.
(Maerlant 1285, *Rijmbijbel*; VMNW s.v. *kint* znw. 2.1)

Een parallelle ontwikkeling van zinsinitieel en zinsfinaal *zeg* kan dus niet zomaar op voorhand uitgesloten worden (zie ook Van Olmen 2010:237 over prospectief en retrospectief 'kijk').

5. Conclusie

Als werkwoord dat een elementaire taaldaad uitdrukt, is 'zeggen' een permanente bron voor markeerders van allerlei slag. De vele verschillen tussen de schijnbare equivalenten *say* en *zeg* tonen aan hoe breed het functionele spectrum wel kan zijn. De hierboven vermelde markeerders *I say* en *zal ik maar zeggen* geven aan dat er ook een grote formele verscheidenheid is. Voor de studie van de evolutie van zulke markeerders betekent dit alles dat ze best niet in totale afzondering worden bekeken. De rol van analogie met verwante constructies mag zeker niet onderschat worden.

Corpus

DVD (2010) *Dikke Van Dale*. Van Dale, Utrecht. <URL: <http://vowb.vandale.be/vandale/zoekservice/?type=dikke>>
Instituut voor Nederlandse Lexicologie (2011) *Corpora*. Leiden. <URL: <http://www.inl.nl/tst-centrale/nl/producten/corpora/6>>
Nederlandse Taalunie (2004) *Corpus Spoken Dutch*. Release 1.0, Den Haag. <URL: <http://lands.let.kun.nl/cgn>>
OED (2011) *Oxford English Dictionary*. Oxford University Press, Oxford. <URL: <http://www.oed.com>>
ONW (2010) *Oudnederlands Woordenboek*. Instituut voor Nederlandse Lexicologie, Leiden. <URL: <http://gtb.inl.nl/?owner=WNT>>
Survey of English Usage (2006) *International Corpus of English: The British Component*.

14 Daniël Van Olmen

Release 2, Londen.

VMNW (2010) *Vroegmiddelnederlands Woordenboek*. Instituut voor Nederlandse Lexicologie, Leiden. <URL: <http://gtb.inl.nl/?owner=WNT>>

WNT (2010) *Woordenboek der Nederlandsche Taal*. Instituut voor Nederlandse Lexicologie, Leiden. <URL: <http://gtb.inl.nl/?owner=WNT>>

Bibliografie

Bell, D. (2004) *Mind you as a Cancellative Discourse Marker*. Manuscript, Ohio University.

Brinton, L.J. (1996) *Pragmatic Markers in English: Grammaticalizations and Discourse Functions*. Mouton de Gruyter, Berlijn.

Brinton, L.J. (2001) 'From Matrix Clause to Pragmatic Marker: The History of *Look-Forms*'. *Journal of Historical Pragmatics* 2, 177-199.

Brinton, L.J. (2008) *The Comment Clause in English: Syntactic Origins and Pragmatic Development*. Cambridge University Press, Cambridge.

Culpeper, J. en M. Kytö (2000) 'Data in Historical Pragmatics: Spoken Interaction (Re)Cast as Writing'. *Journal of Historical Pragmatics* 1, 175-199.

Defour, T. (2008) 'The Speaker's Voice: A Diachronic Study on the Use of *Well* and *Now* as pragmatic markers'. *English Text Construction* 1, 62-82.

De Vriendt, S. (1995) 'Kom, kijk, zeg als interjectie'. In *Van geen Kleintje Vervaard: Essays over Nederlandse Taalwetenschap*. VUB Press, Brussel, 151-159.

Finell, A. (1989) 'Well Now and Then'. *Journal of Pragmatics* 13, 653-656.

Fischer, K. (2007) 'Grounding and Common Ground: Modal Particles and Their Translation Equivalents'. In A. Fetzer en K. Fischer, eds, *Lexical Markers of Common Grounds*. Elsevier, Amsterdam, 47-66.

Foolen, A. (1993) *De Betekenis van Partikels: Een Dokumentatie van de Stand van het Onderzoek met Bijzondere Aandacht voor Maar*. Doctoraal Proefschrift, Katholieke Universiteit Nijmegen.

Goossens, L. (1982) 'Say: Focus on Message'. In R. Dirven, L. Goossens, Y. Putseys en E. Vorlat, eds, *The Scene of Linguistic Action and its Perspectivization by Speak, Talk, Say and Tell*. John Benjamins, Amsterdam, 85-131.

Janssen, T.A.J.M. (2006) 'Focusconstructies als *Kijk Eens* en *Moet Je Eens Kijken*'. *Nederlandse Taalkunde* 11, 332-365.

Jucker, A.H. (1997) 'The Discourse Marker *Well* in the History of English'. *English language and Linguistics* 1, 91-110.

Kirsner, R. en J. Deen (1990) 'Het Mes Sniijdt aan Twee Kanten: On the Semantics and Pragmatics of the Dutch final particle *hoor*'. In M. Bruijn Lacy, ed, *The Low Countries: Multidisciplinary studies*. University Press of America, Lanham, 1-12.

Landsmeer, D. (2007) *Dit Gaat zeg maar over Zeg Maar: Analyse van Formele en Semantische Eigenschappen van de Zeg Maar-Constructie*. Scriptie, Universiteit Leiden.

Mosegaard Hansen, M.-B. (1998) *The Function of Discourse Particles. A Study with Special Reference to Spoken Standard French*. John Benjamins, Amsterdam.

- Schermer, I. (2007) 'Wat Doet dat Woord Daar, Zeg? Over het Tussenwerpsel *zeg*'. *Voortgang* 25, 373-385.
- Schourup, L. (2001) 'Rethinking *Well*.' *Journal of Pragmatics* 33, 1026-1060.
- Stroop, J. (2006) 'Wauwelwoorden' en wat erop lijkt'. *Vaktaal* 19, 5-6.
- Stvan, L.S. (2006) 'Diachronic Change in the Discourse Markers *Why* and *Say* in American English'. In A.M. Hornero, M.J. Luzón en S. Murillo, eds, *Corpus Linguistics: Applications for the Study of English*. Peter Lang, Bern, 61-76.
- Valstar, D. (2010) *De Zeg Maar-Constructie: Pleidooi voor een Gediscrimineerd Partikel*. Scriptie, Universiteit Leiden.
- Van der Wouden, T. (2007) 'Bouwstenen van het Nederlands en het CGN'. *Nederlandse Taalkunde* 12, 251-274.
- Van der Wouden, T. en J. Caspers (2010) 'Nederlandse Partikelbeschrijving in Internationaal Perspectief: Waar Zijn We eigenlijk en Waar Moet Het toch naar toe?' *Internationale Neerlandistiek* 48, 52-62.
- Van Olmen, D. (2010) 'The Imperative of Intentional Visual Perception as a Pragmatic Marker: A Contrastive Study of Dutch, English and Romance'. *Languages in Contrast* 10, 223-244.
- Van Olmen, D. (2011) *The Imperative in English and Dutch: A Functional Analysis in Comparable and Parallel Corpora*. Doctoraal Proefschrift, Universiteit Antwerpen. <URL: <http://www.ua.ac.be/main.aspx?c=daniel.vanolmen&n=45298>>
- Vismans, R. (1994) *Modal Particles in Dutch Directives: A Study in Functional Grammar*. Doctoraal Proefschrift, Vrije Universiteit Amsterdam.
- Waltereit, R. (2002) 'Imperatives, Interruption in Conversation and the Rise of Discourse Markers: A Study of Italian *Guarda*'. *Linguistics* 40, 987-1010.
- Waltereit, R. en U. Detges (2007) 'Different Functions, Different Histories: Modal Particles and Discourse Markers from a Diachronic Point of View'. *Catalan Journal of Linguistics* 6, 61-80.